

Kültür ve Turizm Bakanlığı
VII. Milletlerarası
Türk Halk Kültürü Kongresi
Gaziantep, 26-30 Haziran 2006

Balık Destanları

Harid Fedai*

Giriş: Edebiyatımızda, genel olarak, balıkları konu alan şiirlerimiz pek azdır. Ancak Karadeniz yöresinde özellikle de Trabzon'da hamsi üzerine yazılmış pek çok şiir vardır. Karadenizli ille de hamsi demiş ve onun üzerine titremiştir. Evliya Çelebi hamsiden 40 dürlü yemek yapıldığını söyler ve hamsi üzerine bir de mani aktarır. Hamâmî-zâde bu sayıyı 49 a çıkarır. Hâfız Zühdî ise destanında hamsi yemeklerinden 14 ünü sayar¹. Hamsi üzerine yazılan şiirler ele alındığında zengin bir çokumla karşılaşırız. Sözelimi;

- Bayburtlu Zihni'nin (1795-1859) Hamsi-nâme'si
- Trabzonlu Hâfız Zühdî'nin (1811-?) Hamsi Destanı
- Kafkasya doğumlu olup Trabzon'a yerleşen Zîver Bey'in (1821-1879) Hamsi Gazeli
- Trabzonlu Çizmeci-zâde Hoca Hüseyin Hüsnî Efendî'nin (1840-1909) Gazeli
- Kayserili Mehmed İzzet Paşa'nın (1843-1908) Muhammes'i
- Mudurnulu Tiflî'nin (1849-1908) Zîver Bey'e nazîresi
- Trabzon eşrâfından Hamâmî-zâde İhsân'ın (1884-1948) 130 beyitlik Hamsi Kasidesi
- Şehbender-zâde Şükrü Efendî'nin oğlu Trabzonlu Avukat Ahmed Sârım (Doğru) Bey'in Hamâmî-zâde'ye nazîresi
- Trabzonlu halk şairi Baba Sâlim'in (Öğütçen, 1887-1956) Hamsiye Merhaba şiiri
- Oflu Cansızoğulları'ndan Mustafa Sıdkı'nın (1895-1975) Der Vaf-ı Hamsi'si
- Ve nihayet Ömer Kayaoğlu'nun (1916-?) Hamsiye Türküler'i seçkin bir dizge oluşturur.

Ayraç içinde hatırlatalım: Karadeniz dendi mi çağrışım la ilkin hamsi ve kemeñçe gelir akla. Nitekim Kayaoğlu'nun kitabında Kemeñçe başlıklı altı şiiri vardır². Kayaoğlu, kemeñçenin Karadenizli ile özdeşleşmesini ise şu dizelerde çok güzel dile getirmektedir:

*-Altın mühür kazdırmışız
Maçka diye yazdırmışız
Kemeñçeyi yanımızda
Sıla diye gezdirmişiz³*

1. Başka Destanlar: Eski İstanbul'un mahalle bekçileri ve onların ramazan fasılları bir âlemdi. Ramazan süresince mahalle bekçileri ya da davulcuları tarafından

* Kuzey Kıbrıs Türk cumhuriyeti

¹ Türk Edebiyatında Hamsi, Trabzon 1989, 16,28,35-38.ss.

² Trabzonlu Kemeñçeden, ASY, İstanbul 1986, 16,30,32,34,35,ve 38.ss.

³ Age.34.s.

okunan ve mâni, mâni katarı, destan, beyit, tekerleme gibi adlarla anılan işbu parçaları merhum Prof.Dr. Âmil Çelebioğlu Ramazannâme⁴ adlı eserinde 123 fasıl halinde yayımlamıştır. Değerli halkbilimi araştırmacısı Sabri Koz'un bugünkü alfabeyle aktardığı Bekçi Baba adlı eserinde ise konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler vardır.⁵

Âmil Çelebioğlu'nun yayımladığı fasıllardan biri ise balıklarla ilgilidir. (248-250.ss.) Sekiz heceli on mâniden oluşmuş fasılda-timsahı saymazsak- yirmi dört balık adı geçmekte. Bunlardan yirmi biri, Türkiye deniz balıklarını konu alan Fihrist⁶de mevcuttur. Ek-1

2. Dâsitân-ı Semek: Bir cöng⁷de (77-79ss.) bulduğumuz bu balık destanı on bir heceli otuz iki dörtlükten oluşmaktadır. Dünyanın üzerinde kurulduğu anlatılan efsane balık (5. ve 6. d.) ve ördek (19.d.) ile deniz-kızı (deniz-karısı 30.d.) bir yana, destanda kırk beş cins balığın adı geçmekte. Bunlardan yirmi yedi tanesi Fihrist⁸de görülmektedir.

İlk dört dörtlükte giriş ve hazırlıktan sonra 5. ve 6. dörtlüklerde dünyanın yaratılışlarından söz edilmekte. 7. dörtlükte balık cinslerinin sıralanacağına değinilip 8. dörtlükte ilkin sazanla mersin ele alınır. Balık cinsleri sayılırken onların ilginç özellikleri dile getirilir. Örneğin, yayın balığının (8. dörtlük) derisi samana çuval olacak denli kalın imiş. Ayı balığı ağları deldiğinden (10.d.)balıkçılar ağlamaklı olurmuş. Tekirle lüferden tava, kefalden çorba yapılmış. (13.d.) Mercan balığı hem güzel, hem de lezzetli olduğundan kibarlar ona düşkünmüş. (15. ve 16.d.) Dülger balığının kemikleri dülger aletlerine benzer, eti de yağlı imiş (18.d.) Hamsi balığı o denli makbuldür ki, bütün balıklar bir yana, o bir yana (21.d.). İzmairin kılıçığı ise el-aman çektirecek denli çokmuş. (24.d.) Kolyoz(Koynoz) cinsi balık fiçılar içinde tuzlanır ve şaraba iyi meze olurmuş. (25.d.) Adı “uyuz”, ama tadına doyum olmaz; şarap içerken insana ferahlık verirmiş. (27.d.) Kiler balığının derisi kaşıkçı, sazıcı gibi sanatçılara malzeme olurmuş (29.d.) Son dörtlükte (32.d.) ise buraya kadar söylediklerini Şairimiz, bu fânî dünya için yeterli bulur ve ustası Ökkeş'e rahmet dileyerek sözünü noktalar.

XIX. yüzyıl şairi olduğunu tespit ettiğimiz Halîlî'nin bir-ikisi dışında başka şiirlerini bilmiyoruz. Ulaşabildiğimiz birçok kaynaktan da hayat hikâyesine ait bilgiler edinemedik. Elimizdeki destanın ölçüsü-uyakları tamam, söylenişi düzgündür. Halîlî ile ilgili araştırmalarımızı sürdürmekteyiz.

Dâsitân-ı Semek'den birkaç dörtlükle Ahmed Sârım Bey'in hamsi üzerine bir nazîre-gazelini okuyarak sözlerimizi noktalayalım: Ek-2 ve Ek-3

Köşklüçiftlik-Lefkoşa
30 Nisan 2006

Ek'ler:3

⁴ Tercüman,1001 Temel Eser:22, İstanbul 1974

⁵ Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998

⁶ Türkiye Deniz Balıkları Fihristi, M. Levent Artüz, Büke Kitapları, İstanbul 2004

⁷ Türkçe Cöng, Eski Belediye Kütüphanesi, İstanbul, Yeni Bağışlar, No.402,192 yaprak

⁸ Bkz. 6. dipnot

Kaynakça:

1. Bekçi Baba, Ramazan Fasılları, Haz. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul 1998
  2. Kültür ve Sanat (Trabzon Özel Sayısı), Türkiye İş Bankası, Haziran 1993, Sayı 18
  3. Ramazannâme, Dr. Âmil Çelebioğlu, Tercüman 1001 Temel Eser-22, İstanbul 1974
  4. Trabzon Kültür Sanat Yıllığı: 88-89, Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını: 2, Haz. İ. Gündoğ Kayaoğlu, Dr. Mustafa Duman, M. Savaş Şatiroğlu, İstanbul 1989
  5. Trabzonlu Kemeçeden, Şiirler, Ömer Kayaoğlu, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul 1989
  6. Türk Edebiyatında Hamsi, Murat Yüksel, Trabzon 1989
  7. Türkçe Cöng, Eski Belediye Kütüphanesi, İstanbul, Yeni Bağışlar, No.402, 192 yaprak
  8. Türkiye Deniz Balıkları Fihristi, M. Levent Artüz, Büke Kitapları, İstanbul 2004
  9. Türkiye’de Balık ve Balıkçılık, Karekin Deveciyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 2006.
-

BALIKLAR FASLI

Tut kulak bekçi lâfına
Eyle nazar etrâfına
Bu gece geldim başlayam
Balıkların evsâfına

Olta ile mercanı
Kılıç balığıyla canı
Desdeğirmi bir balıktır
Öyle yaratmış kalkanı

Bekçinizin adı Bekir
Erdik yuvaya çok şükür
Balıkların pâdişâhı
Gâyet a'lâ olur tekir

Uskumru gerçi mu'teber
Gâyet leziz olur lüfer
İstavrid ile ispari
Bir balık var idi dülger

İzmari(di) herkes tutar
Balıklar bir birin yutar
Uskuruna elin sürme
Dikeni eline batar

Gelincik balığı güzel
Kırlangıç da ona bedel
Sukunkuru vasf edelim
Kefalin çorbası mahal

Gümüştür a'lâdan a'lâ
Hamsiye ne diyem cana
Kadirga balığın dahi
Büyük yaratmıştır Mevlâ

Lâpina dahi deryâda
Yâd olunmadı bâlâda
Levrekle kaya balığı
Orkünoz kaldı arada

Timsah balığı Nil'de bil
Ben yunusa uzatmam dil
Zargana ismin diyelim
Kalmaya arada müşkil

Balıklarda çok kîl u kaal
Cümlesini demek muhâl
Bu kadarca ma'zur ola
Balıkları kıldım icmâl

(Ramazannâme, 248-250.ss)

Dâsitân-ı Semek, Halîlî Goft.

Def'-i sevdâ için girdim bu yola
Yolum çıkdı gele gele ummâna
Kenâra oturup vërdim bir mola
Kulak tutdım derûnımda lisâna

Añladım ki ister biraz söylenmek
Hikmet olan sözi söylemek gerek
Geldi hâtırına birbir o semek
Safâlar bahş eder cümle yârâna.

Balık dâsitânı diñle bu kârım
Deryâ-yı kal'ada anı ararım
Bulup tutup birbir adın sorarım
Adı ile getüreyim beyâna

Evvel söyleyeyim ulusun hele
Fikre düşdi derûnımda göñüle
Balık evsâfını aluben dile
Gelsün sıra sıra dilde iyâna:

5. Bir balıkdır bu dünyâyı kaldıran
Yerle öküz sırtı üstünde turan
Kuyruğın dönderür ol Ğanî Subhân
Kımıldamaz o yanile bu yana

Vasfı mümkün degil bir ulu mahlûk
Altında rûzigâr ortası suluk
Mahlûk içre çünki anda ululuk
Hikmetinden suâl olmaz Yezdâna

Ehl-i tevârîhler söyler kelâmı
Yeryüzünden çokdur ırak âlemi
Hayretde burağur zihn-i âdemi
Bilinmiş balıklar gelsün meydâna

Tuna içre çıkar sazanla mersin
Marinadır dahi işit birisin
Yayın balığının gördim derisin
Hayli çuval olur sarı samâna

Şol Karadeñizden gelür palamut
Eti yenür ammâ adını unut
Altı parmak çip'ra o bir cins-i hût
Tut satun al yârân atma yabâna

.../...

10. Kolyanozla yunuz Boğazda gezer
Köpek balıkları çalkanur gezer
Ayu balığı da ağları bozar
Ağlar balıkçılar elinden yana

Yâhûd cinsin alur ele oltayı
Varırlar gezerler leb-i deryâyı
Başı üzre eksik étmez kayayı
Mâildir ekserî Yâhûdler aña

Sakın vèrme o düşmâna kılıc'ı
Kesdirmeyiñ ol hem ile bilici
Levrek balığının tolnca içi
Safâlar bahş éder tendeki câna

Pek hoş olur uskumrunun dolısı
Tekirle lüferin hoşdır tavası
Kefal ile uskumrunun çorbası
Añın ile şöhret bulur meyhâne

Gelelim ki Akdenizin balığı
Lezîz olur serhoş éder ayığı
Evi için hazır éder kayığı
Avcıları kayık bekler nişâna

15. Bir iki üç çifte olup gezerler
Deryâlar içinde olta éderler
Nişânlar üstünde mercan urırlar
Satmak'çün getirir ol Âs'tâna

Ehl-i kibâr ekser alurlar anı
Balıklar içinde yokdur akrânı
Allı pullı gelin gibi seyrânı
Dikkat ile bakan düşer hayrâna

İstanozın vardır beyninde bir taş
Îlâç olur hekîmlerde cism-i baş
Zârganayı ayni yeyen olur eş
Keskin sirke tâ karışa soğana

Dülger balığının yağlıdır eti
Kemükleri ayni dülger âlâtı
Çok kimseler éder aña ülfeti
Bırağur bendeyi desem resmâna

.../...

Ördek balığının safâsıdır su
 Alayla gezerler deryâda kamu
 Kırlanğıç balığı dâim çeker hû
 Balıklar dervîşi girer devrâna

20. Gön balığın görsen hele ne hoşdır
 Eti yenür ancak velâkin loşdır
 Terhos ile hoska anlar da boşdır
 Gümüştü balığına olmaz bahâne

Hamsi balıkları oldu deryâ-keş
 Tavalara sığmaz degse bir âteş
 Bi'l-cümle balıklar olmaz aña eş
 Alayların kurup çıksa seyrâna

Saban balıkları gâyet diridir
 Deñiz içre başın yere sürüdür
 Eknoz ile yamuk anlar ayırır
 Kanadların açsa beñzer yelkâne

İstavridin azmânına gelelim
 Ufağın alup etin yeyelim
 Sarayburnı kapusından girelim
 Kemikleri zencîr ile sallana

Lâpina, gelincik balığı kaygan
 Lâkerda balığı lezzetli her ân
 Izmaradin kılçığı çok, el-amân
 Ğark olmuş vücûdı sanki dikâna

25. Perde-i deryâda oynar karagöz
 Hacivata beñzer uğursuz minoz
 Fıçılar içinde tuzlanur koynoz
 Anıñla çok şarâb içer mestâna

Filandola rûzigârıla güz gelür
 Kara bulsa dikişleri sökölür
 Ala turna tatlu suya çekilür
 Deñizlerden gider âb-ı revâna

Bir balık var uyuz dërler adına
 Balık avcıları gider saydına
 Bir dürlü toyulmaz anın dâdına
 Dem içende ferâh vërür insâna

.../...

İspanya hûbdır kızartsa tâbi
 Yakışur üstüne leymonın âbı
 Kalkan balığının olsa kebâbı
 Atasın Boğazdan anı limâna

Fenkıst dedikleri mercan irisi
 On adama yeter añın birisi
 Kiler balığının lâzım derisi
 Kaşıkçıyla bizim sazı yapana

30. Deñiz karısını var étmeyin şekk
 Yarı âdem yarı balık söz gerçek
 Saçın tarar zannédersin bir köçek
 Su içinde baş gösterir bakana

Yunuz balığına dileyim bir leb
 Adı gelmez balıkları desem heb
 Gizlendi kalbinde édegör sen çeb
 Sözin desem sıgmaz göñül cihâna

32. Halîlî bu fânî âşık için bes
 Üstâdına rahmet désünler herkes
 Lezîz üstâdım sultânım Ökkeş
 Andan heves étdik yol u erkâna

(Türkçe Cöng, Eski Belediye Kütüphanesi, İstanbul, Yeni
 Bağışlar, No. 402, 77/2, 78, 79/1 ss.)

—

Nazîre

Âşıkın hamsî gibi bir dil-rübâ cânânı var
Öyle bir ma‘şûk kim ta‘rîfe gelmez ânı var

Bir nigâh-ı iltifât-âmîzi bin dil cezbeder
Dîde-i nevvârının yıldız kadar hayrânı var

Bû-yı anber neşr eder her dem meşâm-ı hâtıra
Zülf-i sîmîninde gûyâ sünbül ü reyhânı var

Mübtelâdır cümle âlem gamze-i cellâdına
Sîne -i sayyâda işler tîr-i hûn-efşânı var

Ehl-i zevk ıtlâk etmekde mübârek nâmına
Bir degil vâfında böyle belki biñ unvânı var

Vakf-ı gûş ét dem-be-dem eyler derûnî iştikâ
Âşinâ-yı hâli olmuş beste-leb yârânı var

Yok nazîri hüsninin dence sezâdır bâ-husûs
Kıl temâşâ cism-i pâkin pek lâtîf elvânı var

Fasl-ı mahsûsında arz êdikce vech-i pâkini
Âşık-ı dîdârının ezvâk-ı bî-pâyânı var

Eylemezse âh eger ızhâr-ı tal‘at bir zamân
Zümre-i müştâkının âfâk-gîr elhânı var

Sen ne zannêtdin Efendim hamsi-i cân-perveri
Şark u garba intişâr êtmîş ulüvv-i şânı var!

Ahmed Sârım Beg
(Türk Edebiyatında Hamsi, Murat Yüksel, Trabzon 1989,77-78.ss.)